

Сходознавчі дослідження на кафедрі нової та новітньої історії ХНУ

Станчев М. Г., Тумаков О. І., Чувпило О. О.

Стаття присвячена розвитку сходознавства на кафедрі нової та новітньої історії ХНУ в період незалежного розвитку української держави. В ній показано, що кафедра нової та новітньої історії ХНУ стала одним із найважливіших центрів сходознавчої науки та освіти в Україні, а її вчені зробили значний внесок у розвиток вітчизняної та світової орієнталістики.

Ключові слова: *сходознавчі дослідження, кафедра нової та новітньої історії, Харківський університет, історична наука, Схід.*

Після досягнення Україною політичної незалежності на кафедрі нової та новітньої історії Харківського університету, яку очолював професор Є. П. Пугач, були створені непогані умови для розвитку історичної орієнталістики.

Викладаючи сучасну історію країн Азії та Африки, санскрит і гінді, а також історію культури народів Сходу, індологічні дослідження, розпочаті ним ще у 1971 р., продовжував доктор історичних наук, проф. Олександр Олександрович Чувпило. Їх результатом стала докторська дисертація «Ідейно-політична боротьба в Індійському національному конгресі (20–30-ті рр. ХХ ст.)» [63], захищена ним у 1995 р., в Харківському університеті та 150 наукових і науково-популярних індологічних публікацій. І до нашого часу дисертаційне дослідження О. О. Чувпила залишається в Україні єдиною докторською дисертацією в галузі індології. Ґрунтуючись на оригінальних індійських джерелах, значна частина яких була введена до наукового обігу вперше, а також дослідженнях індійських і західних авторів, О. О. Чувпило висвітлює весь комплекс проблем індійського національно-визвольного руху в міжвоєнні роки. Більшість його праць присвячена дослідженню історії ідейно-політичної боротьби в ІНК, в яких наводились нові данні і були висвітлені малодослідженні питання, зокрема: 1) основні причини піднесення індійського національно-визвольного руху в міжвоєнний період, особливості англійської колоніальної політики; 2) місце й роль Конгресу у визвольній боротьбі, його еволюція від елітарної організації майнових до широкого масового руху; 3) організаційна структура, ідейні засади, програмні настанови, політичний курс, форми й методи діяльності ІНК; 4) причини гострої ідейно-політичної боротьби та виникнення угруповань у Конгресі; 5) процес формування найважливіших

угруповань конгресистів, їхні ідейні засади, програмні настанови та основні напрями діяльності; 6) ідейно-політична боротьба в лавах ІНК, та в партіях, що знаходились під його егідою та її наслідки для національно-визвольного руху; 7) погляди та політична діяльність визначних керівників ІНК і лідерів угруповань М. К. Ганді, Ч. Р. Даса, М. Неру, Дж. Неру, С. Ч. Боса, М. Н. Роя, Ч. Раджагопалачарі та Р. Прасада [65, с. 16-322].

У нерозривному зв'язку з історією ідейно-політичної боротьби в ІНК О. О. Чувпило досліджував політику конгресистів щодо інших рухів, партій та організацій. Залучивши широке коло індійських та англійських джерел і публікацій, він досить повно й детально висвітлює взаємини ІНК із робітничим, селянським, молодіжним і халфатистським рухами, ставлення Конгресу до Мусульманської ліги, Хінду Махасабхи, Федерації лібералів, Комуністичної партії Індії та національно-революційних організацій. Вчений також проаналізував соціальну та економічну політику ІНК, його конституційну й міжнародну діяльність [65, с. 394-401, 404-412, 421-429, 465-474, 497-506, 654-663, 715-725].

Значний внесок проф. О. О. Чувпило зробив у дослідження загальних проблем історії індійського національно-визвольного руху. Ним висвітлені такі важливі питання, як піднесення визвольної боротьби в Індії після Першої світової війни, гандистський рух неспівробітництва (1920–1922 рр.), спад масового визвольного руху після прийняття Бардольської резолюції 1922 р., піднесення визвольної боротьби в кінці 20-х років ХХ ст., перша та друга кампанії громадянської непокори в Індії (1930–1934 рр.), діяльність противників змін, свараджистів, респонсивістів, конгрес-соціалістів, Всеіндійської ліги незалежності, Націоналістичної партії, Форвард блоку, Ліги радикальних конгресистів, Лівого консолідаційного комітету, конференції круглого столу, виборчі кампанії в центральну та місцеві легіслатури, Закон про управління Індією 1935 р. та інші законодавчі й конституційні документи, діяльність легіслатур і конгресистських урядів, створених у 1937 р. в більшості провінцій Індії, боротьба індійців за незалежність напередодні та під час Другої світової війни, визвольні змагання народів Індії після Другої світової війни (1945–1947 рр.) та завоювання Індією незалежності. Харківський вчений також визначив актуальні питання історії індійського національно-визвольного руху, які потребують подальшої розробки [65, с. 323-328, 329-335, 369-377, 378-381, 402-403, 475-483, 614-630, 673-682, 699-704].

Досліджуючи історію Конгресу та індійського антиколоніального руху, О. О. Чувпило докладно висвітлює життєвий шлях, діяльність і світогляд видатних національних лідерів, які присвятили своє життя боротьбі за свободу й незалежність Індії. Вивчивши їхні праці, виступи, листування та спогади, а також численну дослідницьку літературу різними мовами про героїв визвольних змагань, О. О. Чувпило виділив ті питання, які не знайшли висвітлення в біографічній індологічній літературі, залишилися недослідженими іншими авторами або свідомо ігнорувалися ними з якихось кон'юнктурних чи цензурних міркувань. В результаті вітчизняна орієнталістика

збагатилася оригінальними творами про різні аспекти діяльності та світогляду Б. Г. Тілака, М. К. Ганді, Ч. Р. Даса, М. Неру, Дж. Неру, Ч. Раджагопалачарі, Л. Л. Рая, Р. Прасада, В. Пателя, С. Ч. Боса, С. Айенгара, М. Н. Роя, Б. Сінгха, М. А. Джинни, М. Десаї та ін. [65, с. 350-357, 358-366, 413-420, 444-452, 490-494, 495-496, 561-576, 605-613, 631-635, 664-672].

Професор О. О. Чувпило зробив значний внесок у вивчення деяких недостатньо досліджених питань утворення й діяльності провідних індійських національно-патріотичних партій та організацій, визначив їхню роль у масовому русі за звільнення індійців від англійського панування та утворення самостійної індійської держави, проаналізував їхню програму, тактику та основні напрями діяльності на різних історичних етапах, встановив причини боротьби течій в кожній організації окремо та у визвольному русі загалом. Звертаємо увагу й на те, що вчений проаналізував також політичний курс і програмні настанови провідних політичних партій сучасної Індії ІНК(І), Бхаратія Джаната парті, обох Комуністичних партій (КПІ та КПІ(м)), Джаната дал, Самаджваді парті, Мусульманської ліги Індії, Революційно-соціалістичної партії, Акалі дал, Бахаджан самадж парті, Дравіда муннетра кажагам, Таміл мааніла конгрес, Телугу десам парті, Харіана вікас парті та ін. [65, с. 329-335, 367-368, 378-381, 402-403, 404-412, 430-435, 507-527, 588-596].

О. О. Чувпило стояв у витоків такої важливої складової частини вітчизняної індології як дослідження індійських джерел. Він першим розглянув комплекс гіндомовних та англослов'янських джерел із історії індійського визвольного руху. Найбільш детально вчений проаналізував різноманітні матеріали ІНК, опубліковані в Індії за часів колоніалізму та після здобуття нею політичної незалежності, документи інших провідних індійських партій та організацій, документи й матеріали з історії визвольної боротьби народів Британської Індії, щорічні звіти англійської колоніальної адміністрації в Індії британському парламенту та уряду, матеріали індійської та світової преси й періодики, праці, виступи та листування визначних діячів ІНК і визвольного руху, мемуари учасників народно-визвольної боротьби та англійських колоніальних чиновників, вітчизняні архівні матеріали й мікрофільми індійських архівів [65, с. 388-393, 436-437, 438-443, 484-489, 577-587, 636-645, 683-689, 705-714, 726-733, 734-742].

О. О. Чувпило вперше у вітчизняній орієнталістиці дослідив національну індійську історіографію ІНК і визвольного руху. Ним проаналізовані практично всі найважливіші роботи індійських авторів про боротьбу за незалежність мовами гінді та англійською, що вийшли з друку в Індії за останні сто років. Це дослідження, присвячені історії ІНК і різним аспектам його багатогранної діяльності, праці з загальної історії індійського антиколоніального руху, різноманітні публікації, в яких описувався життєвий шлях, діяльність і світогляд визначних національних лідерів, твори про життя й діяльність віце-королів та інших високопоставлених англійських колоніальних чиновників, що тривалий час керували найбільшою колонією світу [65, с. 20-23, 382-387, 453-457, 646-647, 648-653, 683-689].

О. О. Чувпило дослідив життя й наукову спадщину визначних радянських та українських індологів. Найбільший резонанс серед сходознавців країн СНД викликали його статті про одного з патріархів радянської та російської історичної індології Г. Г. Котовського (він народився у м. Умані), який у 70–80-ті роки XX ст. був завідувачем Відділу Індії та Південної Азії Інституту сходознавства АН СРСР [65, с. 552-560], про видатного радянського та російського індолога-економіста Г. К. Широкова [65, с. 597-604], про всесвітньо відомого радянського індолога-філософа О. Д. Літмана [65, с. 690-698] та про відомого харківського індолога-історика, дослідника різних проблем робітничого, комуністичного та національно-визвольного рухів народів Британської Індії, учня видатного українського сходознавця А. П. Ковалівського – Ю. Г. Литвиненка [65, с. 528-534]. Автор висвітлив їхні загальнотеоретичні сходознавчі та індологічні погляди, а також визначив внесок цих вчених у вітчизняну й світову індологію.

О. О. Чувпило першим серед індологів України почав досліджувати історію суверенної Індії. Аналізуючи розвиток її партійно-політичної та державно-правової структур, він висвітлив завоювання Індією політичної незалежності, формування її законодавства й державних органів, становлення й розвиток нових політичних партій та організацій, виборчі кампанії, утворення та діяльність урядів Дж. Неру, Л. Б. Шастрі, І. Ганді, М. Десаї, Ч. Сінгха, Р. Ганді, В. П. Сінгха, Ч. Шекхара, Н. Рао, Х. Д. Деве Гоуди, І. К. Гуджрала, А. Б. Ваджапаї та М. М. Сінгха [65, с. 430-435, 458-464, 507-527].

У цьому відношенні велике значення для національної індології має зроблений О. О. Чувпило аналіз розвитку Індії в останнє десятиліття, коли вона досягла небачених успіхів, насамперед у сферах економіки, освіти, науки та впровадження новітніх технологій. Вчений визначив причини швидкого розвитку індійської економіки, розкривши феномен т. зв. індійського економічного дива, описав загальні парламентські вибори 2004 р., дав оцінку діяльності урядів А. Б. Ваджапаї та М. М. Сінгха, показав характерні особливості й специфічні риси розвитку Республіки Індія на початку третього тисячоліття [65, с. 588-596]. Свідченням високого фахового рівня О. О. Чувпила було його запрошення взяти участь у написанні першого українського енциклопедичного словника «Світова історія: XX століття», виданого у Львові в 2008 р. У ньому харківський орієнталіст став автором енциклопедичної статті про Індію у XX-му столітті, яка обійняла 9 сторінок [64, с. 329-337].

О. О. Чувпило започаткував такий важливий напрям у вітчизняній індології як вивчення історії сучасних індійських мов. Розглянувши найважливіші публікації, в яких поставлені й розв'язані ключові питання історії мов жителів нинішнього Індостану, вчений проаналізував доробок світової індологічної лінгвістичної науки у вивченні походження й ґенези сучасних індійських мов. Він дійшов важливої висновку, що все ще залишаються недостатньо вивченими або спірними питання їхнього походження, ґенези, модифікації, виділення в окремі мови, взаємного впливу й взаємозбагачення, появи й розвитку алфавіту, періодизації, класифікації, діалектизації, а тому історія

багатьох мов Індостанського півострова потребує детального вивчення в наш час на основі новітніх досягнень орієнталістичної лінгвістики, залучення найновітніших технологій та досягнень інших наук, у тому числі й негуманітарних. До цього слід додати, що О. О. Чувпило дав періодизацію історії індійських мов, показав послідовні ступені розвитку адіпракрити, санскриту, пракритів (шаурасені-пракрити, магадхі-пракрити й махараштрі-пракрити), апабхрмшів, раджастхані, гуджараті, пахарі, біхарі, бенгалі, ассамі, орія, маратхі, кхарі болі, гінді та урду [65, с. 458-464].

Разом із харківським дослідником історії білоруського національного руху Г. Г. Дедурінім О. О. Чувпило зробив першу у вітчизняній науці спробу компаративного аналізу двох унікальних визвольних рухів – білоруського та індійського. Чому обрані саме ці рухи? Тому що вони надзвичайно своєрідні й специфічні, достатньо близькі та недостатньо вивчені, а те, що вже досліджено раніше, потребує переосмислення. Виходячи з цього, автори зробили першу й досить вдалу спробу порівняти ці два рухи на основі узагальнення існуючих різноманітних джерел і доступної літератури про них. Вони дійшли висновку про необхідність подальшого компаративного аналізу інших рухів, що боролися за свободу й незалежність своїх країн [65, с. 535-551].

Світогляд і політичну діяльність видатного лідера індійського національно-визвольного руху, першого прем'єр-міністра незалежної Індії висвітлив учень О. О. Чувпила – О. В. Ленько. У кандидатській дисертації [7], захищеній у 2001 р., та в серії статей він проаналізував суспільно-політичні погляди Дж. Неру, передусім ті, які мали наукове та політичне значення для незалежної України, створив цілісну картину світогляду Дж. Неру шляхом порівняння історичних і політичних поглядів Дж. Неру, встановив зв'язок між суспільно-політичними поглядами Дж. Неру та його державною діяльністю, показав значення його ідейно-теоретичної спадщини у ХХ ст., виявив універсальні принципи у світогляді й державній діяльності Дж. Неру, які можуть бути корисними для України та інших пострадянських держав. Аналізуючи суспільно-політичні погляди та державну діяльність Дж. Неру, О. В. Ленько вперше в українській індології висвітлив такі недосліджені питання: питання економічної теорії та історії фінансів у працях Дж. Неру, визначення ним економічної природи й сутності капіталізму та різних його моделей, розробка Дж. Неру принципів зовнішньоекономічних відносин, історико-економічне обґрунтування «курсу Дж. Неру», погляди Дж. Неру на соціалізм і різні його моделі, соціокультурні погляди Дж. Неру та їхній вплив на внутрішньополітичні процеси в незалежній індійській державі, тощо.

Історії вивчення Сходу в Харківському університеті у дожовтневу добу присвятила свої дослідження Л. О. Чувпило. У кандидатській дисертації «Сходознавство в Харківському університеті (1805–1917 рр.)» [59], написаній під керівництвом кандидата історичних наук, доцента кафедри нової та новітньої історії ХНУ С. Ю. Страшнюка, та в низці статей вона розглянула діяльність провідних харківських сходознавців ХІХ – початку ХХ ст.,

відтворивши процес розвитку орієнталістики в Харківському університеті у дожовтневий період. На підставі аналізу великої кількості джерел, у тому числі й рукописів та архівних документів, багато з яких було введено до наукового обігу вперше, Л. О. Чувпило вдалося визначити специфіку та основні напрями вивчення історії, мов і культури Сходу в Харкові. Зокрема, дослідниця показала, що харківська орієнталістика у перші десятиріччя існування університету розвивалася під впливом зовнішніх факторів, а саме – зацікавленості російського уряду в даній галузі знань [60, с. 186-203]. На цьому шляху були досягнуті певні успіхи, але в середині ХІХ ст. стало зрозумілим, що він був неприйнятним для університету [56, с. 279-289].

Традиційна форма російського університетського сходознавства, зорієнтована на викладання політично важливих мов на спеціальній кафедрі, в умовах Харкова не виправдала себе. Однак, як довела Л. О. Чувпило, орієнталістика в Харківському університеті не припинила на цьому свого існування. Звільнившись від кон'юнктурних завдань, вона набула специфічних напрямів розвитку. Дослідниця показала, що в Харківському університеті на перший план вийшли маргінальні для більшості російських вузів форми сходознавчої діяльності – вивчення історії Сходу на кафедрі всесвітньої історії та вивчення східних мов, літератури й культури на кафедрі порівняльного мовознавства. Ці форми орієнталістики розвивалися під впливом внутрішніх потреб історичної та філологічної науки й освіти. Тому, на думку Л. О. Чувпило, харківське сходознавство в другій половині ХІХ ст. набуло своєрідного характеру й не відділилося від загального комплексу гуманітарних наук такою мірою, як це було в Петербурзькому чи Казанському університетах [59].

Л. О. Чувпило визначила внесок харківських орієнталістів у вітчизняну та світову науку про Схід. Вона продемонструвала, що протягом усього періоду 1805–1917 рр. Харківський університет був провідним центром орієнталістики в Україні та одним із провідних центрів сходознавчої науки в Російській імперії, сприяючи розповсюдженню знань про Схід в Україні та в Росії. В університеті у різні роки викладалося одинадцять східних мов, читалися курси з історії східних літератур, релігій і культури, з історії стародавнього та середньовічного Сходу. Вчені Харківського університету тих років проявили себе в різноманітних галузях орієнталістики як самостійні оригінальні дослідники. Як довела Л. О. Чувпило, до числа заслуг харківських орієнталістів дожовтневої доби належать початок викладання східних мов у вітчизняних університетах, перший повний курс лекцій і перші університетські посібники з історії стародавнього Сходу, перша в Росії санскритська граматики, переклад багатьох творів східної літератури, перші спроби досліджень у галузі африканістики.

Л. О. Чувпило приділила значну увагу дослідженню персоналій окремих харківських вчених: І. Г. Барендта [57, с. 271-277], Б. А. Дорна [61, с. 21-34], М. М. Луніна, [58, с. 187-195], А. П. Рославського-Петровського [62, с. 109-117] та Д. М. Овсяннико-Куликовського [55, с. 223-228], чітко визначивши внесок цих видатних вчених у вітчизняну орієнталістику.

Викладанням курсів з історії Сходу й дослідженням деяких важливих проблем нової та новітньої історії східноазійських країн займався О. І. Тумаков. В його наукових і науково-методичних роботах значну увагу приділено питанням політичної історії Японії «епохи Мейдзі» [46] й Цінської імперії [42; 47], китайського національного руху наприкінці XIX – на початку XX ст. [45], міжцивілізаційного діалогу на Далекому Сході [13; 19], історії країн Азії та Африки нового часу [39], міжнародним відносинам кінця XIX–XX ст. [38], феномену т.зв. «модернізаційного» авторитаризму в повоєнній історії Східної Азії (на прикладі Тайваню) [41] та ін. Діяльності Кан Ювея, одного з найяскравіших діячів китайського реформаторського руху кінця XIX ст., Сінхайській революції 1911 р., а також низці провідних політиків Японії 1970–1990-х років. О. І. Тумаковим була присвячена серія статей у вже згаданому енциклопедичному словнику з всесвітньої історії XX ст. [30, с. 64-65, 382, 541, 738-740, 792, 901].

У 2001 р. вийшов друком перший в Україні навчальний посібник із новітньої історії країн Східної Азії (1945–2000 рр.) О. І. Тумакова та О. П. Чижова [40]. У ньому автори спробували врахувати всі ті нові підходи до вивчення історії східноазійських країн, що намітилися в сучасній історіографії. Головну увагу було акцентовано на особливостях їхнього політичного розвитку, досвіді модернізації, формуванні національних моделей розвитку, специфіці переходу від авторитаризму до демократії, що відбувався у деяких країнах регіону в 1980–1990-х роках. Вперше у вітчизняній навчальній літературі висвітлено такі важливі для об'єктивного сприйняття історичного розвитку країн Східної Азії проблеми, як миротворча діяльність американців у Китаї в перші повоєнні роки, особливості політичного процесу в Монголії, на Тайвані, в Північній та Південній Кореї в останні десятиріччя XX ст. тощо.

Своїми рецензіями О. І. Тумаков також брав активну участь в обговоренні підручників і навчальних посібників з нової та новітньої історії країн Азії та Африки, що виходили в останні роки [43; 44].

У 2011 р. О. І. Тумаков очолив створений при Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна Центр турецьких досліджень. Налагодження контактів із науковцями Стамбульського університету (Туреччина) сприяло розширенню можливостей для студій з турецької історії. Так, підсумком спільних наукових пошуків О. І. Тумакова та його турецького колеги Мехмета Ф. Фурата стала стаття, присвячена трагічним подіям у Валках, що на Харківщині, де влітку 1812 р. місцеві жителі вбили кілька сотень турецьких військовополонених, які знаходилися в цьому місті [48].

Сходознавчою проблематикою займалися також аспіранти й здобувачі кафедри нової та новітньої історії, які працювали під науковим керівництвом О. І. Тумакова. Зокрема, О. М. Тавшунський досліджував історію колоніальної експансії Бельгії у Центральній Африці в останній третині XIX – на початку XX ст. В його роботах знайшла відображення низка проблем, що пов'язані з дипломатичною діяльністю бельгійського короля Леопольда II з розбудови власної колоніальної імперії, специфікою бельгійського колоніалізму і

феноменом «приватної» колонії [33; 36], особливостями розвитку т.зв. «Незалежної держави Конго» та її трансформацією у колонію Бельгії [31; 32; 37], а також з історією Бельгійського Конго напередодні та у роки Першої світової війни [35]. За результатами своїх досліджень О. М. Тавшунський захистив кандидатську дисертацію «Бельгія та колоніальний поділ Африки (1876–1918 рр.)» [34], яка стала першою у вітчизняній історіографії роботою, присвяченою комплексному вивченню проблеми становлення бельгійського колоніалізму, і першим дисертаційним дослідженням з історії «чорної» Африки, що було захищено в Харківському університеті.

Дослідження «африканської» проблематики продовжив С. М. Луценко, який займається вивченням історії повсякденного життя німецької колоніальної спільноти на «Чорному континенті». В своїх статтях він відобразив формування та облаштування переселенських поселень в африканських колоніях Німеччини [9; 12], соціальну структуру колоніальної спільноти [10], особливості німецької системи управління протекторатами та правове регулювання життя колоністів [8; 11].

Діяльність російських духовних місій в країнах Східної Азії у XVIII – на початку XX ст. обрала предметом своїх досліджень Ю. В. Мазурика. Тим самим було продовжено традицію вивчення східноазійського місіонерства Російської Православної Церкви, що була закладена в стінах Харківського університету ще на початку XX ст. [29]. Свої роботи дослідниця присвятила проблемам християнсько-конфуціанського діалогу, звернувши особливу увагу на труднощі рецепції християнства у Східній Азії, що було обумовлено, перш за все, специфікою місцевого цивілізаційного середовища [13; 14; 15; 17; 19], а також історії окремих православних місій на Далекому Сході [16; 18; 20; 21; 22; 24]. Використання методологічного інструментарію «нової соціальної школи» надало дослідниці можливість переосмислити традиційні підходи щодо вивчення православної місіонерської діяльності та запропонувати власну, цілком обґрунтовану методологію, центральним елементом якої виступає концепція «православного місіонерського досвіду». У 2011 р. Ю. В. Мазурика захистила кандидатську дисертацію «Місіонерська діяльність Російської Православної Церкви в Східній Азії (друга половина XIX – початок XX ст.)» [23].

Традиції індології, що закладені на кафедрі з кінця 50-х років XX ст. доц. Ю. Г. Литвиненком, успішно продовжує аспірант П. Е. Уллах, який досліджує проблеми антиколоніального руху в Індії у міжвоєнний період [49; 50] та міжнародних відносин у Південній Азії в 60–70-ті роки XX ст. [51; 52].

Останніми роками при кафедрі склалася група молодих дослідників, які пов'язали свою наукову діяльність із османістикою. Так, О. В. Моргун розглядає процес європеїзації Османської держави у XVIII – на початку XIX ст. крізь призму ставлення аянів (правителів міст та округів, що обиралися місцевою знаттю) до тих інновацій, які надходили з Заходу [25; 26]. Дослідженню місця й ролі суфізму в ідеологічній системі Османської імперії другої половини XV – кінця XVII ст. приділив увагу А. В. Попов [27; 28]. Деякі проблеми з

історії Кіпру османської доби висвітлила у своїх статтях К. Ю. Артамонова [1; 2]. М. Гусейнов займається вивченням комплексу проблем, що пов'язані з антитурецькою пропагандою в країнах Заходу наприкінці XIX – на початку XX ст. [6].

Маловивчені й дискусійні питання історії відносин Росії з азіяськими країнами знайшли своє відображення в роботах молодих вчених кафедри, які працювали під науковим керівництвом проф. Є. П. Пугача. Висвітленню ролі офіцерів Генерального штабу в здійсненні зовнішньої політики Російської імперії на мусульманському Сході в другій половині XIX ст. приділив увагу в своїх статтях і кандидатській дисертації О. О. Гоков [3; 4; 5].

С. А. Фалько займався вивченням діяльності російської військової розвідки в Китаї [53] та інших країнах Східної Азії у середині XIX – на початку XX ст.; результати його досліджень було підсумовано в кандидатській дисертації [54].

Аналізу російсько-японських відносин на початку XXI ст. присвятила свої роботи О. О. Шаповалова. На основі широкого кола джерел, у тому числі японських, дослідниця висвітлила нові тенденції у взаємовідносинах між двома країнами [66; 67; 69], стан і перспективи їх взаємодії у політичній, торгово-економічній та гуманітарній сферах, що знайшло відображення у кандидатській дисертації [68].

Таким чином, протягом усього періоду розвитку суверенної України кафедра нової та новітньої історії ХНУ була одним із найважливіших центрів сходознавчої науки та освіти в Україні, а її вчені-орієнталісти зробили свій значний внесок у розвиток вітчизняної та світової науки про Схід. Вони проявили себе в найрізноманітніших галузях сучасної орієнталістики (японознавстві, синології, корєєзнавстві, індології, тюркології, африканістиці, історії сходознавства тощо) як оригінальні дослідники й талановиті педагоги. Сходознавці кафедри також викладали санскрит і гінді, читали курси й спецкурси з історії афро-азійських країн і з історії культури народів Сходу. Сьогодні на кафедрі нової та новітньої історії ХНУ активно продовжується процес формування високопрофесійного сходознавчого середовища, що дає надію сподіватися на подальший розвиток якісних орієнталістичних досліджень.

Примітки

1. Артамонова К. Ю. «Кодекс 53» Киккського монастиря як источник по истории взаимоотношений Кипрской православной церкви и британской администрации на Кипре (1878–1897 гг.) / К. Ю. Артамонова // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Зб. наук. праць. Вип. 16. – Харків, 2013. – С. 212-218.
2. Артамонова К. Статус Кипра в условиях Османской и Британской империй (до начала XX в.) / К. Артамонова // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Зб. наук. праць. Вип. 17. – Харків, 2014. – С. 56-66.
3. Гоков О. О. Генеральний штаб у зовнішній політиці Росії в Центральній, Південній та Західній Азії (XIX – поч. XX ст.) / О. О. Гоков // Сходознавство. – 2002. – № 19-20. – С. 61-79.

4. Гоков О. А. Российские офицеры и Персидская казачья бригада (1877–1894 гг.) / О. А. Гоков // Canadian American Slavic Studies. – 2003. – Vol. 37. – № 4. – P. 395-414.
5. Гоков О. О. Роль офіцерів Генерального штабу в здійсненні зовнішньої політики Російської імперії на мусульманському Сході в другій половині XIX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Харків, 2004. – 18 с.
6. Гусейнов М. Роль пропагандистских стереотипов в развитии армянского вопроса в Османской империи в 1894–1896 гг. / М. Гусейнов // Наследие. – 2012. – № 6 (60). – С. 26-31.
7. Ленько А. В. Общественно-политические взгляды Джавахарлала Неру и становление индийской государственности (1947–1964 гг.): Канд. диссерт. / А. В. Ленько. – Харьков, 2001. – 249 с.
8. Луценко С. М. Особенности германской системы управления и юриспруденции в африканских колониях / С. М. Луценко // Вісник нац. ун-ту «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Серія «Економічна теорія та право». Вип. 4 (11). – Харків, 2012. – С. 216-223.
9. Луценко С. М. Деятельность Германского колониального общества / С. М. Луценко // Зб. наук. праць Луганського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія «Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин». Вип. 4 (04). – Луганськ, 2013. – С. 112-116.
10. Луценко С. М. Соціальна структура германського колоніального суспільства в Африці / С. М. Луценко // Зб. наук. праць. Серія «Історія та географія». Вип. 47 / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2013. – С. 77-83.
11. Луценко С. М. Правовое регулирование жизни колонистов в африканских колониях Германии (1874–1918 гг.) / С. М. Луценко // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Зб. наук. праць. Вип. 17. – Харків, 2014. – С. 108-118.
12. Луценко С. М. Формирование и обустройство переселенческих поселений в германских африканских колониях в конце XIX – начале XX в. / С. М. Луценко // Вестник СПбГУ. Серия 2. – СПб., 2014. – Вып. 4. – С. 225-234.
13. Мазурика Ю. В., Тумаков А. И. Рецепция христианства в Японии (к проблеме синтеза традиций и инноваций) / Ю. В. Мазурика, А. И. Тумаков // Актуальные вопросы социально-гуманитарных наук: межвуз. науч. сб. Вып. 5. – Воронеж, 2007. – С. 95-99.
14. Мазурика Ю. В. Восточноазиатские миссии Русской Православной Церкви: теоретический аспект / Ю. В. Мазурика // Гуманітарні студії. Зб. наук. праць. Вип. 4. – К., 2008. – С. 272-275.
15. Мазурика Ю. В. Китай глазами русских миссионеров XVIII–XIX вв. (конфессиональный аспект восприятия конфуцианской культуры) / Ю. В. Мазурика // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Зб. наук. праць. Вип. 11. – Харків, 2008. – С. 94-101.
16. Мазурика Ю. В. Пекінська Духовна Місія в XVIII ст.: «малоросійський» дискурс / Ю. В. Мазурика // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки: Зб. наук. праць. Вип. 6. – К., 2008. – С. 181-188.

17. Мазурика Ю. В. Особенности миссионерской деятельности Русской Православной Церкви в Восточной Азии / Ю. В. Мазурика // Социально-экономическая и политическая стратегия России в XXI веке: исторический опыт, реалии и перспективы: межвуз. сб. науч. тр. – Воронеж, 2009. – С. 70-73.
18. Мазурика Ю. В. Св. Николай Японский и русско-японская война 1904 – 1905 гг.: опыт примирения сквозь призму веры / Ю. В. Мазурика // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Зб. наук. праць. Вип. 12. – Харків, 2009. – С. 168-177.
19. Мазурика Ю. В., Тумаков А. И. «Социальный евангелизм» в восточноазиатском христианском миссионерстве конца XIX – начала XX вв. / Ю. В. Мазурика, А. И. Тумаков // Социально-экономическая и политическая стратегия России в XXI веке: исторический опыт, реалии и перспективы: межвуз. сб. науч. тр. – Воронеж, 2009. – С. 171-173.
20. Мазурика Ю. В. Восстание ихэтуаней и Российская Духовная Миссия в Китае в 1898 – 1901 гг. / Ю. В. Мазурика // Экстремизм, конфликты и войны: история и современность. – Воронеж, 2010. – С. 157-161.
21. Мазурика Ю. В. Православная миссия в Японии на страницах «Японского христианского ежегодника» («Japan Christian Yearbook») / Ю. В. Мазурика // Болховітнівський щорічник 2009. – К., 2010. – С. 132-138.
22. Мазурика Ю. В. Проблемы финансирования Российской духовной миссии в Китае во второй половине XIX века / Ю. В. Мазурика // Государственно-конфессиональные отношения: теория и практика: Сб. ст. – В 2 т. – Оренбург, 2010. – Т. 2. – С. 69-75.
23. Мазурика Ю. В. Місіонерська діяльність Російської Православної Церкви в Східній Азії (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Харків, 2011. – 19 с.
24. Мазурика Ю. В. Учреждение Корейской духовной миссии как попытка осуществления российского «культурного влияния» в Корею / Ю. В. Мазурика // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Зб. наук. праць. Вип. 14. – Харків, 2011. – С. 173-181.
25. Моргун О. В. «Европейский фактор» в модернизации Османской империи Селима III / О. В. Моргун // Белгородский диалог – 2009. Проблемы российской и всеобщей истории. – Белгород, 2009. – С. 74-80.
26. Моргун О. В. Борьба за реформы в Османской империи в 1807–1808 гг. и Байрактар Мустафа-паша / О. В. Моргун // Одиссос. Актуальні проблеми історії, археології та етнології / ОНУ ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2010. – Вип. 2. – С. 244-247.
27. Попов А. В. Идеологическая гегемония суфизма в Османской империи XV–XX вв.: от консолидации общества до «окультиных войн» / А. В. Попов // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Зб. наук. праць. Вип. 15. – Харків, 2012. – С. 89-96.
28. Попов А. В. Поэзия султанов как отражение социокультурных и политических процессов в Османской империи XIV–XVIII вв. / А. В. Попов // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Зб. наук. праць. Вип. 16. – Харків, 2013. – С. 242-250.
29. Прохоренко Ф. Русская духовная миссия в Японии и в Корею / Ф. Прохоренко. – Харьков, 1906. – 101 с.

30. Світова історія: XX століття. Енциклопедичний словник. – Львів, 2008. – 976 с.
31. Тавшунський О. М. Американський аспект в історії Незалежної держави Конго / О. М. Тавшунський // Зб. наук. праць. Серія «Історія та географія» / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2008. – С. 58-59.
32. Тавшунський О. М. Вооруженные силы Независимого государства Конго (НГК) / О. М. Тавшунський // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Зб. наук. праць. Вип. 12. – Харків, 2009. – С. 100-106.
33. Тавшунський О. М. Про створення приватної колонії розміром із пів-Європи (колоніальна політика Бельгії в другій половині XIX ст.) / О. М. Тавшунський // Сходознавство. – 2009. – № 45-46. – С. 127-133.
34. Тавшунський О. М. Бельгія та колоніальний поділ Африки (1876–1918 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Харків, 2010. – 16 с.
35. Тавшунський О. М. Бельгийское Конго в Первой мировой войне (1914–1918 гг.) / О. М. Тавшунський // Первая мировая война и современный мир. – М., 2010. – С. 404-414.
36. Тавшунський О. М. Дипломатия Леопольда II накануне Берлинской конференции 1884–1885 гг. / О. М. Тавшунський // Вісник ХНУ. – 2010. – № 908: Історія. – Вип. 42. – С. 227-236.
37. Тавшунський О. М. Неправительственный этап борьбы за реформы в Конго (1890–1904 гг.) / О. М. Тавшунський // Белгородский диалог – 2010. – Белгород, 2010. – С. 81-85.
38. Тумаков А. И. История международных отношений (конец XIX–XX вв.): [Учебно-методическое пособие] / А. И. Тумаков // Историческое образование. Программы общих курсов и методические указания. – Харьков, 2001. – С. 318-361.
39. Тумаков А. И. Новая история стран Азии и Африки: [Учебно-методическое пособие] / А. И. Тумаков // Историческое образование... – Харьков, 2001. – С. 230-245.
40. Тумаков А. И., Чижов А. П. Новейшая история стран Восточной Азии (1945–2000 гг.): Учебное пособие / А. И. Тумаков, А. П. Чижов. – Харьков, 2001. – 180 с.
41. Тумаков О. І. На шляху до демократизації та економічного піднесення: Тайвань у кінці 40-х – 90-ті роки XX ст. / О. І. Тумаков // Методичний вісник історичного факультету ХНУ: Зб. наук.-методич. праць. – № 1. – Харків, 2002. – С. 48-55.
42. Тумаков А. И. Период маньчжурского правления в истории Китая (о некоторых новых подходах к проблеме) / А. И. Тумаков // Методичний вісник історичного факультету ХНУ: Зб. наук.-методич. праць. – № 2. – Харків, 2003. – С. 64-73.
43. Тумаков О. І. Перша спроба узагальнення історичного досвіду сучасного Сходу в Україні: наскільки вдала? / О. І. Тумаков // Схід–Захід: Історико-культурологічний збірник. Вип. VI. – Харків – Київ, 2004. – С. 199-206.
44. Тумаков А. И. Проблемы Востока на страницах учебного пособия В. П. Кириченко / А. И. Тумаков // Вісник ХНУ. – 2004. – № 633: Історія. – Вип. 36. – С. 320-326.
45. Тумаков А. И. Китайское национальное движение на рубеже XIX–XX веков / А. И. Тумаков // Методичний вісник історичного факультету ХНУ: Зб. наук.-методич. праць. – № 4. – Харків, 2005. – С. 36-43.

46. *Тумаков А. И.* Япония в начале XX века / А. И. Тумаков // Методичний вісник історичного факультету ХНУ: Зб. наук.-методич. праць. – № 5. – Харків, 2006. – С. 144-154.
47. *Тумаков А. И.* Китай в 60–90-е годы XIX века / А. И. Тумаков // Методичний вісник історичного факультету ХНУ: Зб. наук.-методич. праць. – № 9. – Харків, 2011. – С. 152-163.
48. *Тумаков А. И., Фурат М. Ф.* Валковская трагедия 1812 года: анатомия конфликта (по материалам Государственного архива Харьковской области) / А. И. Тумаков, М. Ф. Фурат // Дриновський збірник. – Т. V. – Харків; Софія, 2012. – С. 400-416.
49. *Уллах П. Э.* Кем был Бхагат Сингх? Спектр мнений / П. Э. Уллах // Одиссос. Актуальні проблеми історії, археології та етнології / ОНУ ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2010. – Вип. 2. – С. 257-260.
50. *Уллах П.* Гандистская кампания за права хариджанов в 1932–1933 гг. / П. Уллах // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Зб. наук. праць. Вип. 14. – Харків, 2011. – С. 137-145.
51. *Уллах П. Э.* Проблема беженцев во время южноазиатского кризиса 1971 г. и позиция США / П. Э. Уллах // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Зб. наук. праць. Вип. 15. – Харків, 2012. – С. 125-134.
52. *Уллах П. Э.* 7-й флот США и Южноазиатский кризис 1971 г. / П. Э. Уллах // Вісник ХНУ. – 2013. – № 1087: Історія. – Вип. 47. – С. 234-245.
53. *Фалько С. А.* Деятельность русской военной разведки в Китае в 70–80 гг. XIX в.: проблема оценки вооруженных сил Цинской империи / С. А. Фалько // Вісник ХНУ. – 2010. – № 908: Історія. – Вип. 42. – С. 237-248.
54. *Фалько С. А.* Військова розвідка Росії у країнах Далекого Сходу (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Харків, 2012. – 19 с.
55. *Чувпило Л. А.* Индологическое наследие Д. Н. Овсяннико-Куликовского / Л. А. Чувпило // Вісник ХДУ. – 1998. – № 411: Спадщина Д. М. Овсяннико-Куликовського та сучасна філологія. – С. 223-228.
56. *Чувпило Л. А.* Начальный этап истории харьковского университетского востоковедения / Л. А. Чувпило // Вісник ХДУ. – 1999. – № 441: Історія. – Вип. 31. – С. 279-289.
57. *Чувпило Л. А.* Иоганн Готфрид Барендт и начало университетского востоковедения в Российской империи / Л. А. Чувпило // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Зб. наук. праць. – Вип. 4. – Харків, 2000. – С. 271-277.
58. *Чувпило Л. А.* История Востока в работах М. М. Лунина / Л. А. Чувпило // Вісник ХНУ. – 2000. – № 485: Історія. – Вип. 32. – С. 187-195.
59. *Чувпило Л. О.* Сходознавство в Харківському університеті (1805–1917 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Харків, 2002. – 20 с.
60. *Чувпило Л. А.* Зарождение востоковедения в Харьковском университете (1805–1828) / Л. А. Чувпило // Хазарский альманах. – Т. 3. – Киев – Харьков, 2004. – С. 186-203.
61. *Чувпило Л. А.* Востоковедческая деятельность Б. А. Дорна в Харьковском университете / Л. А. Чувпило // Хазарский альманах. – Т. 4. – Киев – Харьков, 2005. – С. 21-34.

62. *Чувпило Л. О., Чувпило О. О.* Вивчення історії Сходу в Харківському університеті: О. П. Рославський-Петровський / Л. О. Чувпило, О. О. Чувпило // Східний Світ. – 2009. – № 4. – С. 109-117.
63. *Чувпило О. О.* Ідейно-політична боротьба в Індійському національному конгресі (20-30-ті рр. XX ст.): Докторська дисерт. / О. О. Чувпило. – Харків, 1995. – 447 с.
64. *Чувпило О. О.* Індія / О. О. Чувпило // Світова історія: XX століття. Енциклопедичний словник. – Львів, 2008. – С. 329-337.
65. *Чувпило О. О.* Вибрані індологічні твори / О. О. Чувпило. – Харків, 2013. – 748 с.
66. *Шаповалова Е. А.* Попытки поисков новых путей в японо-российских отношениях: инициатива Таро Аса / Е. А. Шаповалова // Сходознавство. – 2007. – № 38. – С. 168-174.
67. *Шаповалова Е. А.* На пороге изменения парадигмы российско-японских экономических отношений / Е. А. Шаповалова // Вісник ХНУ. – 2008. – № 816: Історія. – Вип. 40. – С. 336-349.
68. *Шаповалова О. О.* Російсько-японські відносини (2000–2008 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Харків, 2009. – 19 с.
69. *Шаповалова О. О.* Українсько-японський політичний діалог // Дослідження світової політики : збірник наукових праць. - №2 (51). – 2010. – 57-68; Японо-російські відносини: фактори впливу // Мовні і концептуальні картини світу. – 2010. – № 28. – С.301-307; Россия и Япония: взгляд заинтересованного наблюдателя // Международная жизнь. – Август, 2013. – С.119-134.

Станчев М. Г., Тумаков А. И., Чувпило А. А. Востоковедческие исследования на кафедре новой и новейшей истории ХНУ

Статья посвящена развитию востоковедения на кафедре новой и новейшей истории ХНУ в период независимого развития украинского государства. В ней показано, что кафедра новой и новейшей истории ХНУ стала одним из важнейших центров востоковедческой науки и образования в Украине, а её ученые внесли значительный вклад в развитие отечественной и мировой ориенталистики.

Ключевые слова: *востоковедческие исследования, кафедра новой и новейшей истории, Харьковский университет, историческая наука, Восток.*

Stanchev M. G., Tumakov O. I., Chuvpylo O. O. Oriental Studies on the Modern and Contemporary History Chair of the Kharkiv University

The article is devoted to the development of Oriental Studies on the Modern and Contemporary History Chair of the Kharkiv University in the Age of Independence of Ukraine. It has shown in the article that Modern and Contemporary History Chair of the Kharkiv University became the one of the main centers of Oriental science and education in Ukraine, and Chair scholars made a valuable contribution in the development of Home and World Oriental Studies.

Key words: *Oriental Studies, Modern and Contemporary History Chair, Kharkiv University, historical science, the East.*